

KARL R. POPPER

LECTIA SECOLULUI
TRECUT

Un dialog cu GIANCARLO BOSETTI,
urmat de două conferințe despre statul democratic și libertate

Introducere de GIANCARLO BOSETTI

traducere din limba italiană de FLORIN DUMITRESCU

Comentarii de MIHAELA CZOBOR-LUPP, IULIA MOTOC,
CAMIL-ALEXANDRU PÂRVU și CRISTIAN PREDA

CUPRINS

INTRODUCERE	5
 LECȚIA SECOLULUI TRECUT	21
1. Pacifismul, războiul, întâlnirea cu comunismul	23
2. Principalele critici la adresa marxismului	31
3. Evenimentele din '62, Saharov, Hrușciov și declinul sovietelor	35
4. Agenda politică actuală, statul de drept și copiii	48
5. Din nou împotriva istoricismului: viitorul este deschis	62
 APENDICE. DESPRE STATUL DEMOCRATIC ȘI LIBERTATE	71
Observații despre teoria și practica statului democratic	73
1. Literatură, știință și democrație: o interdependentă?	73
2. De la prima carte publicată în Europa la revoluția lui Gutenberg	75
3. Succese și insuccese ale democrației ateniene	76
4. Democrația n-a fost niciodată puterea poporului, nu poate fi și nici nu trebuie să fie aşa ceva	78
5. Problema fundamentală: guvernul trebuie să poată fi destituit fără vîrsare de sânge	82

6.	Libertatea și limitele ei	84
7.	Thomas Hobbes, Immanuel Kant, Wilhelm von Humboldt, John Stuart Mill.....	84
8.	Stat minimal sau stat paternalist?.....	87
9.	Dreptul minorilor	92
10.	Cum se poate rezolva problema birocrației civile. Birocrația militară	93
11.	Speranța tineretului.....	94
12.	Optimismul și pericolul comunicării în masă	95
	Libertate și responsabilitate intelectuală.....	96

COMENTARII 111

Mihaela Czobor-Lupp. Educația ca temei al valorilor liberale	113
Iulia Motoc. Responsabilitatea intelectualilor în postcomunism	125
Camil-Alexandru Pârvu. Legitimitatea politică	133
Cristian Preda. Memorie și democrație	143

MADE BY
Baroque

CAPITOLUL 1

PACIFISMUL, RĂZBOIUL, ÎNTÂLNIREA CU COMUNISMUL

Cred că acest interviu ar trebui să pornească din punctul esențial: critica lui Marx, care a căpătat formă deplină în cea mai importantă lucrare politică a dumneavoastră, Societatea deschisă și dușmanii ei. Ar trebui să ne explicați cum și când ați conceput elementul central al acestei analize critice aşa cum e sistematizată ea în cartea din 1945, cum și când v-ați convins de necesitatea atacării „falselor profetii“, de la Platon la Marx, trecând prin Hegel?

Întrebarea mă trimite înapoi în timp, în iulie 1919, când nu aveam încă șaptesprezece ani. Bineînțeles, nu am ajuns atât de devreme la poziția pe care aveam s-o susțin apoi în *Societatea deschisă și dușmanii ei*. Dar atunci, în iulie 1919, m-am hotărât să-mi revizuiesc atitudinea față de marxism, formulând ideea că ar fi necesară o critică a acestuia. Și astfel, în februarie 1920, am ajuns, pe nesimțite, la poziția pe care, în elementele sale esențiale, aveam să o dezvolt de-a lungul întregii mele vieți. După cum se vede, a trecut mult timp de atunci. Și sunt puțini astăzi cei care sunt în stare să-și amintească lucrurile petrecute atunci. Era perioada imediat următoare Primului Război Mondial.

Fusesem un pacifist, de când eram practic un copil, încă dinainte ca războiul să îzbucnească. Părinții mei erau pacifisti, tata avea în bibliotecă texte antirăzboinice, fiindcă fusese un hotărât opozant al militarismului austriac. În momentul izbucnirii războiului, eu eram însăprimântat și alarmat de faptul că mulți oameni din anturajul meu, prieteni de familie, făceau stânga-mprejur și devineau susținători ai războiului. Tata mi-a trimis, de ziua mea, o scrisoare de la Viena (noi eram în vacanță), în care spunea că nu poate veni alături de noi, pentru că „totuși” – explică el – „e război”. Scrisoarea fusese scrisă – fapt destul de ciudat – în ajunul aniversării mele, iar războiul a izbucnit – mi se pare că aceasta a fost ordinea celor întâmplate – chiar de ziua mea. Astăzi înseamnă că el anticipase cu câteva ore începutul războiului. La puțin timp după aceea, aveam să mă întorc la Viena, unde, la mine la școală, toți erau susținători ai războiului.

Deci suferați și dumneavoastră influența aceluia climat?

N-am fost nici eu cu totul imun la acea atmosferă, care – firește – m-a condiționat oarecum, dar nu într-atât încât să mă împingă să sper mai mult decât o pace rapidă, în stare – credeam eu – să ne aducă nouă, Puterilor Centrale, victoria. Dar, totodată, nu aveam în minte nimic care să corespundă unei adevărate biruințe, aşa cum se întâmpla cu majoritatea celorlalți.

Sunteți sigur că vă amintiți bine ideile pe care le aveați atunci despre război?

Toate acestea le știu, pentru că am scris în acele zile un poem, din care îmi amintesc și acum câteva versuri. Se intitula *Sărbătorirea păcii*. Scriam că toți dușmanii se vor întoarce acasă, iar noi vom dobândi pacea. Nu există în acel poem nici o reprezentare a păcii ca triumf al nostru,

nici alte lucruri din acestea. Știu că am scris acest poem în jurul lunii octombrie 1914, iar la puțin timp după aceea, pe la începutul anului următor, m-am simțit nespus de stârnejinit din pricina acelui poem, pentru extremismul de a admite ideea că inamicii se vor întoarce acasă înfrânti. Acesta era conținutul primei versiuni. Ceea ce înseamnă că foarte curând aveam să devin un oponent real, ca să zic așa, al ideii înfrângerii adversarilor Puterilor Centrale.

Ce anume v-a determinat radicalizarea opoziției față de război?

Între 1915 și 1916 am avut lungi discuții cu tatăl meu despre evoluția situației. Punctul fundamental era, firește, pentru mintea mea de copil, că victoria – eram absolut sigur – va fi de partea celor care au dreptate, ceea ce reprezintă, evident, un punct de vedere foarte naiv. Dar, începând cu primele luni ale lui 1915, după invadarea Belgiei, mi-am dat seama că se săvârșise o acțiune contrară acordurilor internaționale, că era vorba despre o violare a tratatelor. Și astăzi m-a convins că dreptatea nu era de partea noastră, că ne aflam în culpă. De aici am dedus că trebuie să pierdem.

Până acum, în relatarea dumneavoastră, încă nu a apărut comunismul. Când ați intrat în contact cu ideile Revoluției din Octombrie?

Odată cu tratatul de la Brest-Litovsk. În momentul încheierii acordului dintre Puterile Centrale și Rusia, eu aveam puțin mai mult de cincisprezece ani și am fost impresionat peste măsură de discursurile ținute de ruși la conferința de pace. Și, evident, Troțki a fost cel care a exprimat cu acel prilej ideile cele mai importante, care, lucru destul de ciudat, au fost publicate în Austria sub forma unor rezumate. Nu știu dacă au apărut și în Germania, probabil că da. Iată ce m-a atras, la început, la

comuniști. Dar aveam și un prieten, născut în Rusia, care a fost liderul studenților în timpul revoluției din 1905. El mă punea în gardă împotriva comuniștilor, spunându-mi că erau oameni în stare de orice, chiar și de tot ce e mai rău, numai să fie în interesul partidului lor. De fapt, eu eram oarecum sceptic în privința avertismentelor sale, tocmai din pricina discursurilor de la Brest-Litovsk.

Așadar, întâlnirea cu comunismul se petrecuse, iar pe dumneavoastră vă atrăseseră către el discursurile rușilor, pacifiste și disprețuitoare față de ideea victoriei militare.

Îmi pusesem deja problema care mai târziu avea să mă preocupe mai mult decât orice altceva și care mă preocupă încă și azi: comunismul – da sau nu?

Și ați devenit comunist.

La puțin timp după proclamarea păcii, în 1919, am vizitat sediul partidului comunist austriac și mi-am oferit serviciile, ca băiat de folosit la munca de teren. Printre liderii comuniști erau în acea vreme trei persoane: Gerhardt Eisler, Hans Eisler și sora lor, Fritti, diminutiv al lui Elfride, măritată Friedlander, dar care par că divorțase deja. Cei trei erau copiii unui filozof austriac, Rudolph Eisler. Să amintim, printre altele, că Gerhardt avea să devină principalul lider al partidului comunist american, iar apoi avea să fie expulzat din Statele Unite după al Doilea Război Mondial. Fratele mai mic, Hans, avea să ajungă unul dintre cei mai importanți muzicieni din Germania de Est, iar Fritti Friedlander, sub numele de Ruth Fischer, o fruntașă a partidului comunist german, în organizația de femei, dacă-mi amintesc bine.

Despre aceste personaje mi se pare că nici nu pomeniți în autobiografie, unde vorbiți la modul general despre „prietenii” dumneavoastră comuniști. De ce ați dorit să-i amintiți acum?

Pentru că întâlnirea cu ei a fost extrem de interesantă, pentru că au fost foarte amabili cu mine, pentru că am fost încântat de primirea lor, iar într-o primă perioadă am crescut în ei. Însă, foarte curând, mi-am dat seama că era de ajuns să sosească o telegramă de la Moscova, pentru ca toți trei să-și revizuiască total poziția, să fie gata ca, peste noapte, să susțină contrariul celor susținute până atunci. Și față de oameni își schimbau complet atitudinea de la o zi la alta. Cu alte cuvinte, aveau un singur principiu: sprijinul absolut al Moscowei, cât cuprinde, cu bune, cu rele, fără nicio ezitare. Erau dispuși să se contrazică dintr-o clipă într-alta. Când am înțeles bine situația, poziția mea față de comunism a atins faza critică.

Dacă înțeleg bine, frații Eisler erau oameni de un anumit profil intelectual, deci comportamentul lor v-a îndemnat să căutați cauzele acestor schimbări neașteptate în miezul ideologiei comuniste mai degrabă decât în viciile lor de caracter. În acel moment ați început analiza pe care mai târziu aveați să o încheiați cu Societatea deschisă și dușmanii ei? Poate că a venit timpul să explicați în ce constă în principiu critica pe care o aplicați marxismului.

Da, e vorba despre următorul lucru: Marx prorocise că socialismul, sau comunismul – diferența nu contează aici –, ca dictatură a proletariatului, trebuia neapărat să se înfăptuiască. Era o necesitate care, prin studiul istoriei și al economiei, putea fi stabilită cu certitudine. Putea fi dovedită. Comunismul este ceva care trebuie să vină. Capitalismul este o formă de societate inaceptabilă, care trebuie să înceteze, care trebuie doborâtă de comuniști. Aceasta e ceea ce trebuie să se întâmple. După instaurarea comunismului va exista o societate minunată, cu totul nouă, în care oamenii se vor iubi între ei și pacea va domni peste pământ. Acesta era nucleul doctrinei comuniste, acestea erau previziunile sale stabilite cu certitudine

științifică. Iată punctul esențial al doctrinei comuniste și motivul pentru care eu o consider o capcană, un fel de cursă de șoareci! Iar eu eram șoarecele.

În autobiografia dumneavoastră, acest moment este definit astfel: „[...] găsim și miezul argumentației marxiste. Aceasta constă într-o profeție istorică, amestecată cu un apel implicit la următoarea lege morală: sprijiniți inevitabilul!” Puteți dezvolta această idee a „capcanei”?

Doctrina comunistă constă într-o credință care promite instaurarea unei lumi mai bune, afirmând că este întemeiată pe conștiința legilor devenirii istorice. Dacă acesta e nucleul doctrinei, din el derivă datoria evidentă a fiecărui și mai ales acelor care, asemeni mie, detestă războiul și violența, de a susține partidul menit să producă sau să prilejuiască acea stare de lucruri care trebuie neapărat să se împlinnească. Cine se împotrivează, știind că este vorba despre ceva hărăzit oricum să se îndeplinească, este un criminal, întrucât se împotrivează iminenței, iar prin împotrivirea sa se face răspunzător în întregime pentru cumplita violență și toate crimele care se vor săvârși în vederea instaurării comunismului. Comunismul trebuie să vină, trebuie să se instaureze și, de aceea, noi trebuie să nădăjduim că va exista cât mai puțină împotrivire, cât mai puțini oameni sacrificiați.

În consecință, oricine a înțeles că previziunea poate fi probată științific, că socialismul trebuie oricum să se înfăptuiască, are datoria să facă orice, pentru a-i facilita instaurarea. Acesta era și motivul pentru care șefii comuniști se comportau aşa ciudat și se contraziceau de la o zi la alta. Totul se justifica, pentru că ei îi ajutau pe comuniști să-și instaureze puterea. Mi-am dat seama că aici rezidă punctul principal, chestiunea crucială a istoriei, rațiunea principală a oricărei acțiuni, justificarea oricărei decizii. De fapt, nu doar justificarea – e clar că oamenii pot greși, iar capii

comuniști pot comite și ei erori –, ci și tratarea acestor erori ca amânunte ce puteau fi trecute cu vederea. Comuniștii luptau pentru ceva care trebuia până la urmă să se realizeze. Despre această capcană este vorba, capcana în care, pentru un timp, am fost prinși și eu.

...Timp de câteva luni, după care v-ați răzgândit. În afara neașteptatelor reacții ale prietenilor, ce amintiri mai aveți?

S-au declanșat o serie de evenimente foarte discutabile, după părere mea. Prinț-un concurs de împrejurări, câțiva comuniști din Viena au fost arestați și reținuți în sediul principal al poliției. Atunci, partidul a hotărât organizarea unei manifestații în sprijinul eliberării lor, la care au participat mai ales tineri. În timpul demonstrației, poliția a deschis focul: șase tineri au fost uciși. Am văzut cu ochii mei cele întâmplări, întrucât mă aflam printre demonstranți. Evenimentul m-a pus pe gânduri. Liderii comuniști adoptaseră o poziție potrivit căreia cu cât se întâmplau lucruri mai rele și mai cumplite, cu atât era mai bine. Toate acestea contribuiau la dezlănțuirea furiei necesare marii revoluții. De aceea ei nu regretau cele petrecute, în timp ce eu mă simțeam răspunzător pentru moartea celor șase tineri.

Acest episod nu apare întru totul clar, nici în autobiografia dumneavoastră, nici în interviurile precedente, în care v-ați amintit de acest moment din viață, pentru că, practic, dumneavoastră ați luat hotărârea ruperii de comunism tocmai când poliția din Viena omora niște tineri comuniști. În definitiv, în cazul respectiv, comuniștii nu au fost agresori, ci victime. Și tocmai atunci dumneavoastră ați părăsit partidul comunist. Nu e ciudat?

Mă simțeam răspunzător. Simțeam că suntem îndrepătați să ne jertfim noi însine, să ne punem noi însine în primăjdie; dar noi îi încurajaserăm pe alții să înfrunte riscul și să moară împușcați. Iar aşa ceva nu mai eram îndreptățit!

să facem. Liderii partidului nu aveau dreptul să le spună altora că trebuie să se jertfească și să-și primejduiască viața. Acei tineri uciși erau muncitori, în timp ce noi, inteligențialii, creditam, ca să zic aşa, marxismul și credeam că putem da sentințe în calitate de marxiști. Pe atunci mergeam deja la universitate. Eu și ceilalți eram studenți, având posibilitatea să citim din cărți, și ne simțeam îndrăguți să le spunem oamenilor: iată cum stau lucrurile, comunismul trebuie să vină, iar noi trebuie să-l instaurăm prin luptă. Mi-am dat seama că eram răspunzători pentru acei oameni pe care îi puneam în primejdie și am început să mă întreb: oare lucrurile stau într-adevăr astfel? Oare sunt eu într-adevăr în măsură să garantez valabilitatea dovezilor marxiste în baza căroră comunismul se va înfăptui în mod necesar? Oare pot să merg în fața oamenilor incapabili să-l citească pe Marx și să le spun: l-am verificat, l-am experimentat, l-am controlat în mod critic pe Marx și vă pot asigura că tot ceea ce spune el este adevărat, că probele lui Marx sunt adevărate, astfel încât comunismul va veni, iar noi vom izbândi, cu toate consecințele care decurg de aici?

Și ce ați făcut în acel moment?

Am hotărât să-l studiez pe Marx în profunzime, ceea ce nu făcusem înainte. Mă folosisem de Marx, a trebuit să fac, dar aveam cunoștințe superficiale în materie. Venise timpul să cercetez cu adevărat doctrina sa.

În acel moment am realizat că există un lucru important: întrucât sunt și ei la rândul lor victime ale sistemului. E important să amintim această teză, deoarece comuniștii nu au ținut seama de ea. Cum prea bine s-a văzut de-a lungul istoriei, ei chiar i-au condamnat individual pe capitaliști și au încercat să stârnească o aversiune personală față de aceștia, pe când Marx susținuse că sistemul capitalist e un fel de mecanism care

CAPITOLUL 2

PRINCIPALELE CRITICI LA ADRESA MARXISMULUI

Acela a fost momentul în care ați început să identificați elementele principale ale criticii marxismului. Cum s-a întâmplat?

Am început să studiez Capitalul, dându-mi seama că teza fundamentală a cărții, să-i zicem teza „numărul 1”, este următoarea: capitalismul nu poate fi reformat, poate doar să fie distrus. Aspirația către o societate mai bună înseamnă să-l distrugă. A doua teză fundamentală, teza „numărul 2”, este cea a săracirii crescânde, teză conform căreia condiția muncitorilor se deteriorează pe zi ce trece. Tocmai de aceea capitalismul nu poate fi reformat, ci numai distrus. Din acel studiu am mai extras o teză marxistă, foarte importantă și interesantă: capitaliștii nu pot fi blamați individual, întrucât sunt și ei la rândul lor victime ale sistemului. E important să amintim această teză, deoarece comuniștii nu au ținut seama de ea. Cum prea bine s-a văzut de-a lungul istoriei, ei chiar i-au condamnat individual pe capitaliști și au încercat să stârnească o aversiune personală față de aceștia, pe când Marx susținuse că sistemul capitalist e un fel de mecanism care